

TARJIMASHUNOSLIKDA KOMPRESSIYA BILAN BOG`LIQ MUAMMOLAR

Razakova Sh.D
Chirchiq Davlat Pedagogika Instituti
Turizm fakulteti nemis tili kafedrası
nemis tili o`qituvchisi,
O`zbekiston davlat jahon tillari universiteti
mustaqil izlanuvchi(phd)

Annotasiya

Ushbu ilmiy maqola tilni siqish muammosiga bag'ishlangan. Tilni siqish ma'lum bir lingvistik hodisa sifatida, uning mazmuniga jiddiy zarar etkazmasdan matnning ma'lum qismini qisqartirish mumkin bo'lganda yuzaga keladi.

Tilning zamonaviy deformatsiyasi, uning tiqilib qolishi bilan, ma'lumotlarni uzatishning maqbul usuli haqida savol tug'iladi. Natijada, bizning tadqiqotimiz mavzusi zamonaviy nutq faoliyati kontekstida keng, global ahamiyatga ega. Fikrning aniqligi va to'g'ri taqdim etilishi zamonaviy aloqaning muhim shartidir. Bir tilda boshqa til orqali aytilgan ma'lumotni aniq etkazish muammosi nafaqat tilshunoslikda, balki ilm-fanning barcha sohalarida dolzarbdir.

Kalit so`zlar: *tarjima, tarjimashunoslik, tarjima nazariyasi, kompressiya, semantik kompressiya. metafora, perifrAZ.*

Аннотация: *Данная научная статья посвящено проблеме лингвистической компрессии. Языковая компрессия как специфическое лингвистическое явление возникает тогда, когда имеется возможность сокращения некоторой части текста без сколько-нибудь существенного ущерба для его содержания.*

При современной деформации языка, его засорении, вопрос оптимального способа передачи информации выходит на первый план. Вследствие этого, тема нашего исследования несет в себе широкое, глобальное значение в условиях современной речевой деятельности. Лаконичность и правильность изложения мысли - неотъемлемое условие современного общения. Проблема точной передачи информации, выраженной в одном языке средствами другого, актуальна не только в лингвистике, но и во всех областях науки.

Ключевые слова: *перевод, переводоведение, теория перевода, сжатие, семантическое сжатие, метафора, перифраза.*

Annotation: *This scientific article is devoted to the problem of linguistic compression. Linguistic compression as a specific linguistic phenomenon arises when it is possible to shorten a certain part of the text without any significant damage to its content.*

With the modern deformation of the language, its clogging, the question of the optimal way of transmitting information comes to the fore. As a result, the topic of our research carries a wide, global significance in the context of modern speech activity. Conciseness and correct presentation of thought is an essential condition for modern communication. The problem of accurate transmission of information expressed in one language by means of another is relevant not only in linguistics, but also in all fields of science.

Key words: *translation, translation studies, translation theory, compression, semantic compression, metaphor, periphrasis.*

Yozma va og'zaki tarjima jarayonida ko'pincha manbani qayta ishlashga ehtiyoj tug'iladi. Bu mutlaqo tabiiy hodisa, chunki so'zma-so'z bir tilning mahsuloti boshqa til orqali o'tishi mumkin emas. Natijada asl va tarjima qilingan asarlar hajmi deyarli bir-biriga mos kelmaydi. A. D. Shvaytser ta'kidlaganidek, "har qanday tarjima ko'pincha asl matnning hajmidan oshib ketadi" [1.B.199]. Dastlabki matnni qayta ishlash turlari lingvistik kompressiyani va dekompressiyani o'z ichiga oladi. 21-asr boshlariga kelib kompressiya va dekompressiya hodisalari allaqachon yaxshi tushunilgan. Ular ko'plab tadqiqotchilarning e'tiborini tortdilar. Garchi "kompressiya" atamasi tilshunoslikda 20-asrning o'rtalarida paydo bo'lgan bo'lsa-da, tarjimada tez-tez uchraydigan hodisalar kabi siqilish va dekompressiyaning mavjudligi 11-asrdan boshlab aniqlangan.

Masalan, rus tilining dastlabki yilnomalariga ko'ra - "O'tgan yillar haqidagi ertak" ga ko'ra, Kiyev shahzodasi Donishmand Yaroslav ta'lim va tarjima faoliyatini tashkil etishda muhim rol o'ynagan (1054 y.t) [2.B.166]. Matnni o'quvchilar uchun tushunarli qilish maqsadida, qadimgi rus tarjimonlari ba'zi hollarda yunoncha matnga nisbatan so'z tartibini o'zgartirdilar, odatiy turmush tarzining individual elementlarini tanishtirdilar, jang epizodlarining tavsiflarini tarqatdilar, povest va bilvosita nutqni taqdimotning dialogik shakli bilan almashtirdilar. Yunoncha matnda mavjud bo'lmagan vositalar (metafora, taqqoslash va boshqalar), tarjima qilingan tilning frazeologik iboralarini ishlatgan va boshqa asarlardan parchalar qo'yar edilar, 12).

Yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki, hatto o'sha davrlarda ham dekompressiya ishlatilgan, ya'ni asl matnning kengayishi, garchi, albatta, bu harakatlar dekompressiya deb talqin qilinmagan va hali bu haqda o'ylanmagan. XVII asrda, rus tiliga tarjima qilinganida, asl nusxaning so'zma-so'z izohi uni erkin qayta ishlash bilan birlashtirilgan. Shunday qilib, masalan, Niderlandiyada tuzilgan lotin kitobidan kelib chiqqan va asosan diniy va didaktik tarkibga kiruvchi ikkita "Buyuk ko'zgu" ning ikkita tarjimasi ma'lum. Birinchi tarjima 1677 yilda podsho Aleksey Mixaylovichning buyrug'i bilan beshta

tarjimonlar guruhi: Ivan Vasyutinskiy, Ivan Gudanskiy, Gavril Dorofeyev, Grigoriy Kulchitskiy va Semyon Lavretskiy tomonidan qilingan.

Tahrirlashda ba'zi romanlar chiqarib tashlandi, katolik soyasi yo'q qilindi, ba'zi tafsilotlar qoldirildi yoki o'zgartirildi va rus hayotiga xos bo'lgan ba'zi tafsilotlar kiritildi, ammo bu tarjimaning umumiy tom ma'nodagi xususiyatlarini o'zgartirmaydi. Ikkinchi tarjimada (taxmin qilinishicha, buyurtma bilan emas, balki o'zi uchun qilingan), rus voqelikiga moslashish tendentsiyasi yanada aniqroq namoyon bo'ldi [3.B.24].Pyotr davrida ham asl matnga nisbatan erkin munosabatdagi o'xshash holat kuzatilgan va farqi shundaki, kompressiyani afzal ko'rgan. XVIII asrda Rossiyaga tushgan chet el kitoblari milliy qiyofasini yo'qotdi [4.B.76]. "Foydali" ni tanlash printsipi nafaqat asl nusxasini yaratmaslik, balki ahamiyatsiz yoki keraksiz bo'lib ko'ringan narsalarni olib tashlab, uni mavhumlashtirish va qisqartirishga to'g'ridan-to'g'ri yo'l qo'yiladi, lekin ko'pincha buyuriladi. Aynan shunday qilishni Pyotr I tarjimonlarga ko'rsatma bergan [5.B.32]. Shunday qilib, XVI asr Gollandiyalik filolog, lotin, siyosiy traktatining tarjimoni, Rim monastiri Simon Koxanovskiy Yusta Lipsia u o'ziga xos va turli xil qisqartirishlardan, muallifning ba'zi misollari chiqarib tashlanib, boshqalari bilan almashtirilgani Rim tarixchisi Tita Liviyanikidek amalga oshirganini ta'kidladi.

She'riyat tarjimasini masalasi alohida tashvish uyg'otdi. Bu yerda asl nusxaning qisqarishi, cho'zilishi va boshqa o'zgartirilishi normaning o'ziga xos turi deb hisoblangan. Ko'p jihatdan, bu yondoshish 18-asrning 30-yillaridan boshlab klassitsizm tamoyillarini tasdiqlash bilan bog'liq bo'lib, bu o'ziga xos asarni tarjimon harakat qilishi kerak bo'lgan va u qaysi yo'ldan borishni ahamiyati bo'lmagan.

Shunga o'xshash hodisalar XIX asrda sodir bo'lgan. Tarjima qilingan ko'plab asarlar rus romantizmining asoschisi V. A. Jukovskiy qalamiga tegishli. V. A. Jukovskiyning rus she'riyat tarjimasini tarixidagi o'rni va roli to'g'risidagi savol bir yarim asr davomida rus tarjimashunosligining eng dolzarb muammolaridan biri edi. V.A.Jukovskiy tarjimasining shakllari va usullari juda xilma-xil bo'lib, ularning ba'zilari o'zlarining o'tmishdoshlari tomonidan 18-asrda qo'llanilgan chet tilidagi asarlarni uzatish usullariga o'xshaydi. Shunday qilib, Odisseyni tarjima qilishda Gomerning transferini xosligi haqida gapirishga hojat yo'q. "Odisseya" rus romantikasining qalami ostida, tarjimon shaxsiyatining paydo bo'lishi tufayli ma'lum bir romantik g'oyani qo'lga kiritdi. V. A. Jukovskiy tarjimasida Gomerik dostonining bezaklari o'z she'riy ta'riflari, murakkab metafora, perifrazalar, qo'shimchalar va boshqalarni kiritish orqali ham mavjud. Matnga tantanali ravishda (shu bilan ular cherkov slavyanining arxaizmini ishlatgan) V. A. Jukovskiy bir vaqtning o'zida "Gomer" ni zamonaviy o'quvchiga yaqinlashtirishga harakat qilib, arxeik Yunonistonga qadimgi rus patriarxal tartibining ("knyaz", "trizna")

xususiyatlarini qo'shmoqgan. Kundalik hayotning tafsilotlari ("hovli", "palata"), pravoslav diniy frazeologiyasining elementlari ("cho'pon", "xalat", "qurbonlik") va boshqa tomondan, tarjimada rus folkloriga xos bo'lgan iboralardan foydalangan: "bizning nurimiz, malika! ", "muzlatadigan suv "va boshqalar [5.B.65]

Ma'lumki, tarjima nazariyasi tarjima faoliyatini ikki xil - yozma va og'zaki turlariga ajratadi. Tarjima jarayonini ikki tilli vaziyatdagi psixolingvistik faoliyatning murakkab turi deb hisoblash mumkin, bu boshqa til orqali bir tilda ifoda etilgan fikrlarning yetarli va to'liq uzatilishi jarayonidir [5.B.115]. Haqiqiy tarjima faoliyatida nutqni kompressiya talqinning muqarrar qismidir. Garchi tarjimada ko'pincha kompressiyani zarurati paydo bo'ladi. Ushbu uslubning mohiyati sintaktik jihatdan qisqaroq va semantik jihatdan ko'proq birliklardan foydalanish orqali bir tilda boshqa til orqali ifodalangan fikrlarni yanada ixcham taqdim etishdan iborat. Matnning kompressiyasiga bayonotning kontekstidan osongina almashtirilishi mumkin bo'lgan ortiqcha elementlarni qoldirib, shuningdek yanada ixcham konstruktsiyalarni qo'llash orqali erishiladi. Boshqacha qilib aytganda, nutqning kompressiyasiga, matnning bo'g'in qiymatini pasaytirish bilan birga, boshlang'ich matnni ikkinchi darajali ma'lumotlarga ega bo'lgan bir qator so'zlardan ozod qilish orqali erishiladi [6.B.171].

Nutqni kompressiyasi jummalarning sinonim yoki unga yaqin bo'lgan so'zlarga almashtirish bilan almashtirish orqali, shuningdek, nutq segmentlarini qoldirib, oldingi segmentlarning semantik tarkibini takrorlash yoki aloqa holatida bo'lgan ma'lumotlarni olib borish yoki aloqa muammosi nuqtai nazaridan haddan tashqari ko'paytirish orqali amalga oshiriladi. Boshlang'ich matnning bo'g'in qiymatini pasaytirishdagi qiyinchiliklar ko'pincha tillarning bo'g'in qiymatiga qarab inglizcha-ruscha tarjima birikmasida yuzaga keladi. Agar siz inglizchadan ruschaga tarjima qilish paytida kompressiyani qo'llamasangiz, unda birinchisining bo'g'in qiymati birinchisining bo'g'in qiymatining 200-250% ni tashkil qilishi mumkin, bu rus tilidagi so'zlarning murakkabligi va inflektiv xususiyati tufayli juda tabiiydir. Shubhasiz, shuning uchun inglizchadan ruschaga tarjima qilishda, ayniqsa ushbu tarjima bir vaqtda bo'lsa, tarjimon siquvga murojaat qilmasdan ma'ruzachining yetarlicha tezkor nutqini talqin qila olmaydi [7.B. 65].

Umuman olganda, kompressiyani, takroriy, nol va ortiqcha ma'lumotlarga ega so'zlarni yo'q qilish, kontseptsiyalarni keraksiz ravishda ishlab chiqishni rad etish, batafsil nominatsiyalarni yo'l qo'yiladigan qisqartirish, og'ir sintaktik burilishlarni yo'q qilish yoki soddalashtirish va hokazolar orqali erishiladi. Amerikalik olim tomonidan kashf etilgan "sehrli raqam 7 ± 2 ", nutqda so'zlar va jummalarni yaratish jarayonida odamning qisqa muddatli xotirasi imkoniyatlarining yuqori va pastki chegaralarini ko'rsatadi. Bu ma'lumotni uzatishning ikkita usulini ochib beradi: aniq va yashirin. Birinchi usul aniq, ochiq, to'g'ridan-to'g'ri,

ikkinchisi - fikrlarni ifoda etishning yashirin, bilvosita usuli deb atash mumkin. Tillar iqtisodiyotiga yo'naltirilgan tendentsiya nafaqat tilning rivojlanishi va faoliyatida jonli, obyektiv tilga ega bo'lgan ichki tillardagi qarama-qarshiliklarni (antinomiyalar) aks ettiradi.

Xususan, axborot oqimining uzluksiz o'sishi uning iqtisodiy uzatilishi tendentsiyasining paydo bo'lishi uchun tabiiy asos bo'lib xizmat qiladi. Ammo tilda iqtisod tamoyili o'z-o'zidan tugatish sifatida qaralmasligi kerak, bir tomondan, tabiiy istak sifatida, bir tomondan, ma'lumotni uzatishni tezlashtirish va osonlashtirish, ikkinchi tomondan, tilshunoslikning minimal darajasiga erishish, kommunikativ effektning maksimal darajasiga erishish sifatida qarash kerak.

Adabiyotlar ro`yxati

1. Schweitzer A.D. (1973) Translation and linguistics. *Перевод и лингвистика*. М., б.199.
2. Pamyatniki literatury Drevney Rusi XI- nachala XII veka (1978). *Памятники литературы Древней Руси XI- начала XII века*. – М., б.166.
3. Nelyubin L.L., Xuxuni G.T. (1999) History and theory of zarubejnogo translation. *История и теория зарубежного перевода*. - М., б.12;24;35.
4. Nikolaev S.P. (1995) Pervaya chetvert XVIII veka: Epoxa Petra I // *Istoriya russkoй perevodnoy literatury. Первая четверть XVIII века: Эпоха Петра I // История русской переводной литературы*. СПб., б.76.
5. Nelyubin L.L., Xuxuni G.T. (1999) History and theory of translation in Russia *История и теория перевода в России*. –М., б.32;65;115.
6. Minyar-Beloruchev R.K. (1996) Theory and methods of translation. *Теория и методы перевода*. М., б.171.
7. Shamlidi E.Yu., Eroxina E.R. (1977) Rechevaya kompressiya i izbytochnost v ustnom perevode // *Urovni lingvisticheskogo analiza v sinxronii i dichronii. Речевая компрессия и избыточность в устном переводе // Уровни лингвистического анализа в синхронии и диахронии*. Пятигорск., б.65.
8. Primerova N.D. (1988). *Kompressiya i vidy svyazi v dialogicheskom edinstve // Teoriya verifikatsii lingvisticheskix otnosheniy*. М., *Компрессия и виды связи в диалогическом единстве // Теория верификации лингвистических отношений*. М., б.3.